

KS. JÓZEF KRUKOWSKI
Lublin

ZAWARCIE MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO
ZE SKUTKAMI CYWILNYMI
(ART. 10 KONKORDATU MIĘDZY STOLICĄ APOSTOLSKĄ
A RZECZĄPOSPOLITĄ POLSKĄ)

I. GENEZA INSTYTUCJI UZNANIA SKUTKÓW CYWILNYCH
MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO

W następstwie zawarcia konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską¹ do systemu prawa polskiego wprowadzona została instytucja „uznania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego”. Na wstępie nasuwa się pytanie o jej genezę. Sądzę, że w odpowiedzi na to pytanie należy uwzględnić trzy racje.

Pierwszą z nich jest poszanowanie tradycji, zgodnie z którą małżeństwa w Polsce powszechnie zawierane są w formie kościelnej. Tradycja ta tak głęboko zakorzeniona jest w kulturze polskiej, iż zachowała swoją żywotność, mimo że polityka prawna władz komunistycznych przez ponad czterdzieści lat zmierzała do jej wykorzenia.

Drugą racją jest potrzeba współpracy między państwem a Kościołem w dziedzinie poszanowania wartości małżeństwa jako związku dwojga osób, dającego początek rodzinie, będącej podstawową komórką życia społecznego – państwowego i kościelnego. Problemy dotyczące małżeństwa między osobami ochrzczonymi stanowią klasyczny przykład *s p r a w m i e s z a n y c h*, czyli podlegających jednocześnie jurysdykcji państwowej i kościelnej. Kryterium rozgraniczania tych jurysdykcji podlegało ewolucji od rozwiązań skraj-

¹ Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską został podpisany w Warszawie 28 lipca 1993 r., ratyfikowany 23 lutego 1998 r.; wymiana dokumentów ratyfikacyjnych nastąpiła w Watykanie 25 marca 1998 r. (Dz. U. z 1998, nr 31, poz. 318).

nych do umiarkowanych. Państwa katolickie generalnie uznawały jurysdykcję Kościoła nad małżeństwami między osobami ochrzczoneymi z racji teologicznych, tzn. ze względu na ich sakramentalność. Sytuacje konfliktowe powstały po wprowadzeniu przez państwa świeckie małżeństw cywilnych, podlegających rozwiązaniu w drodze rozwodu. Kościół katolicki zaś przez dłuższy czas kontestował małżeństwa cywilne, przypisując sobie wyłączną kompetencję nad wszystkimi małżeństwami między osobami ochrzczoneymi. Jednak w miarę upływu czasu w stanowiskach obu stron następowały zmiany².

Pod koniec XIX w. papież Leon XIII uznał kompetencje państwa nad małżeństwami zawieranymi także między osobami ochrzczoneymi, z zastrzeżeniem, że kompetencje te mogą dotyczyć tylko skutków cywilnych. Stanowisko to weszło do KPK z 1917 r. i zostało potwierdzone w dokumentach Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, a zwłaszcza w encyklice Piusa XI *Casti connubii* (1930). KPK z 1983 r. zawęził kompetencje Kościoła nad małżeństwami między ochrzczoneymi do małżeństw między katolikami oraz do małżeństw mieszanych, w których jedna z zawierających je osób jest katolikiem (kan. 1059).

Kompromisowe stanowisko pojawiło się także w ustawodawstwie państwowym, czego wyrazem było powstanie instytucji uznania skutków cywilnych małżeństw wyznaniowych, czyli zawieranych zgodnie z prawem wewnętrznym danego Kościoła – nie tylko Kościoła katolickiego – przez dokonanie ich wpisu do rejestru cywilnego. Uznanie to stało się instrumentem, za którego pośrednictwem małżeństwo zaistniałe w porządku społeczności kościelnej wywołuje skutki w społeczności państwowej. Instrument ten spotkał się z aprobatą ze strony Stolicy Apostolskiej, co znalazło swój wyraz w konkordatach zawieranych pod koniec XIX w (z Kolumbią w 1887 r. i Czarnogórą w 1888 r) i w XX w. (w konkordacie z Litwą z 1927 r. – uznanie generalnej skuteczności na forum państwowym wpisów dokonanych do rejestrów kościelnych). Począwszy od konkordatu z Włochami z 1929 r. nastąpiło przyjęcie wpisu poszczególnego małżeństwa kanonicznego do rejestru małżeństw cywilnych, jako koniecznego warunku uznania skuteczności małżeństw kanonicznych na forum państwowym (konkordaty z Kolumbią, Portugalią, Hiszpanią, Chorwacją, Polską). Instytucja ta ma zastosowanie także w państwach bezkonkordatowych, zarówno wyznaniowych (państwa skandynawskie), jak i świeckich (Stany Zjednoczone Ameryki Północnej).

² R. M i n n e r a t h, *L'Eglise et l'Etats concordataires (1846-1981)*, Paris 1983, s. 331-368; J. K r u k o w s k i, *Konkordaty współczesne. Doktryna-teksty (1964-1994)*, Warszawa 1995, 174-185.

Trzecią racją uznania skutków cywilnych małżeństw zawartych w formie wyznaniowej jest poszanowanie wolności sumienia i religii w zakresie uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych i światopoglądowych w życiu publicznym. Instytucja uznania skutków cywilnych małżeństw kościelnych stwarza gwarancje osobom zawierającym małżeństwo prawo do swobodnego wyboru – dokonanego zgodnie ze swym sumieniem – sposobu uzewnętrzniania swej woli zawarcia małżeństwa.

Ratyfikacja konkordatu otworzyła możliwości zawierania w Polsce małżeństw kościelnych ze skutkami cywilnymi. Niewątpliwie jest to powrót do tradycji, chociaż na innych zasadach niż w okresie przedkomunistycznym. Zasady dotyczące uznania skutków cywilnych małżeństw kościelnych, wpisane zostały do art. 10, ust. 1 konkordatu. Obejmują one dwa typy przesłanek:

1. przesłankę ogólną – określającą zasadę uznania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego;

2. trzy przesłanki szczegółowe – określające warunki tego uznania.

Normy wpisane do art. 10, ust. 1 konkordatu nie nadają się do bezpośredniego stosowania.

W art. 10, ust. 6 konkordatu strona państwowa zobowiązała się więc do nowelizacji swego prawa. Nowelizacja ta winna realizować dwa cele:

1. uszczegółowienie warunków, od spełnienia których zależy skuteczność zawarcia małżeństwa kanonicznego na forum państwowym;

2. rozszerzenie „uznania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego” na małżeństwa zawierane w innych Kościołach i związkach wyznaniowych. Konieczność takiego rozszerzenia wynika z ogólnych założeń demokracji, wpisanych do konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., a mianowicie: a) zasady równouprawnienia wszystkich ludzi, bez względu na ich wyznanie (art. 32); b) zasady równości Kościołów i innych związków wyznaniowych (art. 25, ust. 1).

II. ZAWARCIE MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO JAKO PRZESŁANKA UZYSKANIA SKUTKÓW CYWILNYCH (ART. 10, UST. 1)

Art. 10 ust. 1 konkordatu stanowi: „Od chwili zawarcia małżeństwo kanoniczne wywiera takie skutki, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa zgodnie z prawem polskim [...]”.

Istotną nowością, jaką konkordat wnosi do prawa polskiego, jest możliwość zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi. Ta sama

czynność zawarcia małżeństwa kanonicznego może więc stanowić przesłankę powstania małżeństwa cywilnego³.

1. MAŁŻEŃSTWO KANONICZNE A MAŁŻEŃSTWO CYWILNE

Wpisanie do art. 10 konkordatu zasady, iż „zawarcie małżeństwa kanonicznego” stanowi przesłankę powstania małżeństwa „ze skutkami cywilnymi”, spowodowało potrzebę ustalenia odpowiedzi na pytania:

- jak szeroko należy pojmować „małżeństwo kanoniczne”;
- czy „małżeństwo kanoniczne” oznacza małżeństwo zawarte według formy określonej przez prawo kanoniczne, bez względu na to, czy spełnia inne kanoniczne wymogi co do ważności.

Termin „małżeństwo kanoniczne”, użyty w art. 10 konkordatu, może suponować, iż ustawodawca polski dokonuje recepcji instytucji małżeństwa z systemu prawa kanonicznego Kościoła katolickiego do systemu prawa polskiego. W związku z tym zaistniała potrzeba wyjaśnienia: czy prawodawca polski recypuje instytucję małżeństwa z prawa kanonicznego *ex integro*, czyli cały zespół norm określających ważność małżeństwa kanonicznego; czy – tylko sam fakt zaistniały zgodnie formą przewidzianą w prawie kanonicznym.

W celu ustalenia odpowiedzi na te pytania, trzeba zauważyć, iż w pojmowaniu małżeństwa w prawie kanonicznym i w polskim prawie rodzinnym istnieją pewne elementy wspólne, ale też takie różnice, które sprawiają, iż recepcja małżeństwa kanonicznego w całej rozciągłości byłaby niemożliwa.

Wspólnym elementem dla prawa kanonicznego i dla prawa polskiego jest akceptacja – istniejącego od czasów rzymskich – charakterystycznego dla kultury europejskiej pojmowania małżeństwa w dwóch aspektach: *matrimonium in fieri* – aktu zawarcia umowy między dwojgiem ludzi o określonej

³ Por. J. I g n a t o w i c z, *Nowa forma zawierania małżeństw (art. 10 Konkordatu, PS 1994, nr 2, s. 3-8)*; M. N a z a r, *Zawarcie małżeństwa według prawa polskiego z uwzględnieniem postanowień podpisanego 28 lipca 1993 r. Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską*, w: *Obrót prawny z zagranicą w sprawach stanu cywilnego. Konkordat. Materiały z seminarium w Lublinie w dniach 26-28 marca 1996 r.*, Lublin 1997, s. 89-144; A. M a c z y Ń s k i, *Zawarcie małżeństwa w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, tamże, s. 30-39); W. G ó r a l s k i, *Małżeństwo konkordatowe (art. 10, ust. 1 umowy Stolicy Apostolskiej i Rzeczypospolitej Polskiej z 1993 r.)*, tamże, s. 76-88; P. K u g l a r z, F. Z o l l, *Małżeństwo konkordatowe. Analiza prawno-porównawcza zawarcia małżeństwa w prawie kanonicznym i w prawie polskim. Rozważania na tle konkordatu z 28 lipca 1993 r.*, Kraków 1994; M. P i e t r z a k, *Zmiany w ustawodawstwie polskim jako następstwa instytucji konkordatu*, PiP 1994, nr 1, s. 15.

treści – i *matrimonium in facto esso* – małżeństwa jako trwałego związku, czyli instytucji powstałej w wyniku tej umowy, mającej cele obiektywne, niezależne od intencji, jaką kierują się zawierające je osoby⁴.

Według kan. 1055 § 1 KPK, małżeństwo jest to przymierze, czyli trwały związek między mężczyzną i kobietą dla realizacji celów istniejących obiektywnie, niezależnych od ich woli, jakimi są dobro małżonków oraz zrodzenie i wychowanie potomstwa. Według kan. 1057 § 1, przyczyną sprawczą powstania małżeństwa jest zgoda (*consensus*) na jego zawarcie, czyli akt woli mężczyzny i kobiety, którym wzajemnie się sobie oddają i przyjmują w celu stworzenia małżeństwa (kan. 1057 § 2).

Art. 18 konstytucji RP stwierdza, iż „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”. Małżeństwo jest więc pojmowane jako społecznie doniosły związek dwojga ludzi – mężczyzny i kobiety – mający obiektywne cele związane z rodziną i rodzicielstwem. Polskie prawo rodzinne pojmuje małżeństwo jako trwały związek dwojga ludzi, który powstaje w wyniku oświadczenia ich woli⁵. Art. 1 § 1 k. r. o. w wersji uchwalonej 24 lipca 1998 r. (Dz. U. z 1998, nr 117, poz. 757) stanowi, iż „Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński”. Małżeństwo powstaje więc w wyniku zgodnego oświadczenia woli mężczyzny i kobiety o zawarciu związku małżeńskiego, wyrażonego w obecności przedstawiciela władzy. Oznacza to, iż w prawie polskim małżeństwo *in statu fieri* staje się czynnikiem tworzącym małżeństwo *in statu esse*.

Prawo kanoniczne i prawo polskie opierają się zatem na identycznym założeniu, iż treść związku małżeńskiego jest niezależna od woli zawierających je osób. Do swobodnego uznania tych osób należy tylko podjęcie decyzji co do zawarcia związku małżeńskiego i dokonanie wyboru osoby, z którą chce się zawrzeć ten związek, ewentualnie co do wspólnego nazwiska i nazwiska dzieci oraz co do wyłączenia wspólnoty majątkowej. Istotna różnica między tymi dwiema koncepcjami małżeństwa polega na tym, iż współczesny ustawodawca polski nie uznaje teologicznej koncepcji małżeństwa jako związku sakramentalnego, charakterystycznej dla małżeństwa kanonicznego.

⁴ N a z a r, dz. cyt., s. 89-95.

⁵ R. S z t y c h m i l e r, *Istotne obowiązki małżeńskie*, Warszawa 1997, s. 225-226, 228-230.

W kan. 1055 § 1-2 KPK zamieszczona jest deklaracja natury teologicznej, iż „między ochrzczonymi nie może istnieć ważna umowa małżeńska, która tym samym nie byłaby sakramentem”. Konsekwencją sakramentalności jest atrybut nierozzerwalności, polegającej na tym, iż między ochrzczonymi nie może powstać związek małżeński na jakiś czas, lecz dożgonny, czyli do śmierci jednego z małżonków. Kościół, mając na uwadze atrybut nierozzerwalności małżeństwa sakramentalnego, nie zezwala na zawarcie nowego małżeństwa przez jednego z małżonków za życia współmałżonka⁶.

Natomiast ustawodawca polski stoi na gruncie świeckości. Poprzestaje więc na pojmowaniu małżeństwa w płaszczyźnie naturalnej, ale nie ignoruje podstawowej wartości, jaką jest prawo osób wierzących do zawarcia małżeństwa kościelnego zgodnie ze swymi przekonaniem religijnymi – akceptującymi zasady doktrynalne Kościoła katolickiego – oraz do uzyskania skutków cywilnych tego małżeństwa.

Należy więc stwierdzić, że ustawodawca polski w art. 10 konkordatu nie recypuje całej instytucji małżeństwa kanonicznego. Przedmiotem recepcji jest tylko fakt zawarcia małżeństwa zgodnie z przepisami prawa kanonicznego.

2. FORMA ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO

Wpisane do art. 10, ust. 1 konkordatu wyrażenie „zawarcie małżeństwa kanonicznego” w sensie dosłownym oznacza zawarcie małżeństwa według formy kanonicznej. Podstawę uzyskania skutków cywilnych stanowi więc małżeństwo zawarte w formie kanonicznej, niezależnie od tego, czy jest ważne, czy nieważne w świetle norm prawa kanonicznego?

Dlatego art. 10, ust. 1 konkordatu nie bierze pod uwagę tego, czy małżeństwo kanoniczne jest ważne zawarte. Rozstrzygnięcie kwestii ważności małżeństwa art. 10, ust. 3, konkordat pozostawia więc sądom kościelnym (art. 10, ust. 3) zaś orzekanie o zakresie skutków cywilnych sądom państwowym (art. 10, ust. 4).

Prawo kanoniczne przewiduje dwie formy zawierania małżeństwa: 1. formę zwyczajną – obowiązującą w zwyczajnych warunkach życia społecznego (kan. 1108 KPK z 1983 r.); 2. formę nadzwyczajną, która może być stosowana tylko w wyjątkowych okolicznościach (kan. 1116). Prawodawca kodeksowy przewiduje możliwość zawarcia małżeństwa według jednej z tych form, ale

⁶ Tamże, s. 227.

zastosowanie formy nadzwyczajnej uzależnia od zaistnienia obiektywnych okoliczności.

W debacie nad ratyfikacją konkordatu podniesiono problem: czy określony w art. 10, ust. 1 konkordatu tryb uznania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego obejmuje obydwie wyżej wymienione formy jego zawarcia, czy tylko formę zwyczajną?

Prawodawca polski w art. 1 par. 2 ustawy z 24 lipca 1998 r. postanowił, iż przedmiotem uznania skutków cywilnych nie może być małżeństwo zawarte tylko w obecności dwóch świadków zwykłych, czyli bez kompetentnego przedstawiciela Kościoła. Ale nie oznacza to całkowitego wykluczenia uznania skutków cywilnych małżeństwa zawartego według formy nadzwyczajnej.

Istotną racją, którą kierowali się autorzy ustawy z 24 lipca 1998 r. w sprawie zakresu formy kanonicznej zawarcia małżeństwa, jest dostosowanie prawa polskiego do art. 1 konwencji nowojorskiej, który wyraźnie wymaga, aby oświadczenia o zawarciu małżeństwa były składane przed właściwą władzą. Dlatego ustawodawca polski postanowił, iż przedmiot uznania skutków cywilnych obejmuje małżeństwo kanoniczne zawarte według formy zwyczajnej oraz małżeństwo kanoniczne zawarte według formy nadzwyczajnej w obecności duchownego.

3. MAŁŻEŃSTWA ZAWARTE W INNYCH KOŚCIOŁACH I ZWIĄZKACH WYZNANIOWYCH

W związku z koniecznością rozszerzenia wpisanej do art. 10 konkordatu zasady uznania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego na inne związki wyznaniowe – zgodnie z zasadą równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych – powstał problem: czy zasadą tą zostaną objęte wszystkie związki wyznaniowe, jakie istnieją w Polsce, czy tylko niektóre z nich.

Należy zauważyć, iż zgodnie z art. 8 i 30 ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. z 1989, nr 29, poz. 155) istniejące w Polsce Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą mieć status uregulowany w różnej formie, tzn. w formie ustawowej lub w formie rejestracji sądowej. W toku procesu legislacyjnego w związku z rozszerzeniem zakresu zasady konkordatowej na inne związki wyznaniowe zaistniała potrzeba wprowadzenia odpowiedniego terminu na oznaczenie małżeństwa zawieranego w trybie przewidzianym w konkordacie.

Do ustawy z dnia 24 lipca 1998 r. wprowadzono więc termin „małżeństwo podlegające prawu wewnętrznemu Kościoła albo innego związku wyznaniowego”.

Należy jednak zauważyć, iż nie wszystkie związki wyznaniowe są zainteresowane zawieraniem małżeństw ze skutkami cywilnymi. Nie każdy związek wyznaniowy ma własną formę prawną zawierania małżeństwa.

Dlatego ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. stoi na stanowisku, iż konkordatową zasadę uznania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego należy rozciągnąć na małżeństwa zawarte w Kościołach i związkach wyznaniowych, które mają status prawny uregulowany w formie ustawowej (art. 1 § 3 k. r. o.).

Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 26 października 1998 r. (M.P. z 1989, nr 40, poz. 554), ogłaszające wykaz stanowisk, których zajmowanie upoważnia do sporządzenia zaświadczenia stanowiącego podstawę do sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 k. r. o., stwierdza, iż zasadą uznania skutków cywilnych objęte są małżeństwa zawierane w następujących Kościołach i związkach wyznaniowych: 1. Kościół Katolicki, 2. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, 3. Kościół Ewangelicko-Augsburski, 4. Kościół Ewangelicko-Reformowany, 5. Kościół Ewangelicko-Methodystyczny, 6. Kościół Chrześcijan Baptystów, 7. Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, 8. Kościół Polskokatolicki, 9. Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich, 10. Kościół Starokatolicki Mariawitów, 11. Kościół Zielonoświątkowy.

4. DWA RÓWNORZĘDNE SPOSOBY ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA CYWILNEGO

Do momentu nowelizacji dokonanej na mocy ustawy z 24 lipca 1998 r. prawo polskie znało tylko jeden sposób zawarcia małżeństwa cywilnego, tj. przez oświadczenie woli nupturientów wobec urzędnika stanu cywilnego i dwóch świadków zwykłych. Po wejściu w życie ustawy z dnia 24 lipca 1998 r. w prawie polskim istnieją dwa sposoby zawarcia małżeństwa.

Pierwszy z nich – zgodnie z art. 1 § 1 nowej ustawy – polega na spełnieniu czynności, jakie były przewidziane w prawie obowiązującym do 1998 r.

Drugi sposób zawarcia małżeństwa cywilnego, wprowadzony na mocy ustawy z dnia 24 lipca 1998 r., polega na spełnieniu czynności przewidzianych w art. 1 § 2 tejże ustawy, tj. „[...] gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu Kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu i kierownik

urzędu stanu cywilnego następnie sporządzi akt małżeństwa. Gdy zostaną spełnione powyższe przesłanki, małżeństwo uważa się za zawarte w chwili oświadczenia woli w obecności duchownego”.

Znowelizowane przepisy prawa polskiego oba sposoby zawarcia małżeństwa traktują jako równorzędne w tym sensie, iż osoby zawierające małżeństwo wobec duchownego, jeżeli spełniły warunki określone w ustawie z dnia 24 lipca 1998 r., są stronami związku małżeńskiego podlegającego prawu polskiemu tak samo jak osoby, które zawierają je wobec kierownika urzędu stanu cywilnego. Do jednych i drugich małżeństw odnoszą się te same przepisy prawa polskiego dotyczące skutków cywilnych.

5. SKUTKI CYWILNE MAŁŻEŃSTWA

Mówiąc o skutkach zawarcia małżeństwa konkordatowego należy jasno odróżnić skutki wynikające z zawarcia małżeństwa kanonicznego, od tych, jakie wynikają z małżeństwa zawartego w formie konkordatowej. Ten drugi sposób zawarcia małżeństwa, o jakim mówi art. 1 par. 2 k. r. o., obejmuje skutki kanoniczne, czyli wynikające z prawa kanonicznego, i skutki cywilne, czyli wynikające z prawa polskiego. Skutki kanoniczne pozostają w wyłącznej kompetencji władzy kościelnej, zaś skutki cywilne w kompetencji władzy państwowej.

Skutki cywilnoprawne, jakie określa polskie prawo rodzinne i opiekuńcze, należy pojmować integralnie. Znaczy to, że obejmują one: powstanie związku małżeńskiego na gruncie polskiego prawa i wszystkich innych skutków prawnych, będących następstwem zawarcia tego małżeństwa, dla samych małżonków i osób trzecich. Wśród tych skutków należy wyróżnić następujące:

1. Wzajemne uprawnienia i obowiązki małżonków o charakterze osobistym, które art. 23 k. r. o. definiuje następująco: „Małżonkowie mają równe prawa i obowiązki w małżeństwie. Są zobowiązani do wspólnego pożycia, do wzajemnej pomocy i wierności oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą założyli”.

2. Skutki dotyczące miejsca zamieszkania małżonków.

3. Skutki dotyczące nazwiska małżonków i dzieci.

4. Obowiązki o charakterze majątkowym, np. obowiązek przyczyniania się do zaspokojenia zwykłych potrzeb rodziny, odpowiedzialności solidarnej za zobowiązania zaciągnięte dla zaspokojenia zwykłych potrzeb rodziny.

5. Skutki dotyczące potomstwa, w szczególności domniemania ojcostwa, czyli pochodzenia dziecka od męża matki (art. 62 § 1 k. r. o.) oraz co do

powinowactwa, czyli powstania więzi prawnej między małżonkiem a krewnymi drugiego małżonka (art. 26 k. r. o.)⁷.

Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. stawia wymóg dodatkowego oświadczenia nupturientów przy zawieraniu małżeństwa konkordatowego w sprawie nazwiska małżonków i ich dzieci, ponieważ są to skutki zależne od ich woli. Natomiast inne skutki zawarcia małżeństwa następują niezależnie od woli nupturientów.

6. ZAWARCIE MAŁŻEŃSTWA PRZEZ PEŁNOMOCNIKA

W zasadzie małżeństwo zostaje zawarte, gdy obie zawierające je osoby są fizycznie obecne podczas czynności składania oświadczenia swej woli. W wyjątkowych okolicznościach prawo dopuszcza zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika. Taką możliwość przewiduje zarówno prawo kanoniczne (kan. 1105) jak i polskie prawo rodzinne (art. 6 k. r. o.). Pełnomocnikiem jest osoba upoważniona przez mocodawcę, w tym wypadku jedna z dwóch osób zawierających małżeństwo, do składania w jego imieniu oświadczeń woli co do zawarcia małżeństwa.

Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. przyjęła rozwiązanie prawne, które respektuje dualizm porządków prawnych, w jakich może wystąpić pełnomocnik do zawarcia małżeństwa konkordatowego. Art. 6 § 1 k. r. o. w wersji znowelizowanej otrzymał następujące brzmienie: „Z ważnych powodów sąd może zezwolić, żeby oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński lub oświadczenie przewidziane w art. 1 § 2 zostało złożone przez pełnomocnika”. Takie postanowienie zakłada, iż pełnomocnictwo udzielone zgodnie z prawem kanonicznym upoważnia tylko do dokonania czynności przewidzianych przez to prawo, natomiast do złożenia oświadczenia, o którym mowa w art. 2 § 2 k. r. o., czyli w sprawie uzyskania skutków cywilnych zawarcia małżeństwa kanonicznego, może upoważnić tylko pełnomocnictwo udzielone zgodnie z prawem polskim. Upoważnienie to może więc być udzielone tej samej osobie do złożenia obu oświadczeń”.

⁷ T. S m o c z y ń s k i, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 1997, s. 35-37.

II. WARUNKI UZNANIA SKUTKÓW CYWILNYCH MAŁŻEŃSTWA KANONICZNEGO

Uznanie skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego zależy od tego, czy spełnione zostaną warunki postawione w art. 10, ust. 1, pkt 1-3 konkordatu. W ustawie z dnia 24 lipca 1998 r. nastąpiło uściślenie, a nawet uzupełnienie tych warunków. W dalszym rozważaniu postanowienia konkordatowe i ustawowe w tej materii zostaną omówione łącznie.

1. BRAK PRZESZKÓD WYNIKAJĄCYCH Z PRAWA POLSKIEGO

Według art. 10, ust. 1 konkordatu, pierwszym warunkiem uznania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego jest brak przeszkód wynikających z prawa polskiego. Jest rzeczą oczywistą, iż nie chodzi tu o przeszkody wynikające z prawa kanonicznego, czyli określone w prawie wewnętrznym Kościoła katolickiego, lub innych związków wyznaniowych, ale tylko o przeszkody określone w kodeksie prawa rodzinnego i opiekuńczego.

W debacie, jaka toczyła się wokół wniosku w sprawie ratyfikacji konkordatu, wysunięto wiele problemów związanych z realizacją tego warunku, dotyczących ustalenia podmiotu, który przed zawarciem małżeństwa konkordatowego powinien w sposób urzędowy stwierdzić brak przeszkód małżeńskich w rozumieniu prawa polskiego, oraz katalogu tych przeszkód, czyli okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa cywilnego.

1.1. Kompetencje do stwierdzenia braku przeszkód

W ustawie z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie ustawy (Kodeks rodzinny i opiekuńczy) kompetencje duchownego i kierownika u.s.c. w tej materii zostały zróżnicowane w zależności od tego, czy małżeństwo jest zawierane w sytuacji zwyczajnej, czy w niebezpieczeństwie śmierci.

1.1.1. Kompetencje w sytuacji zwyczajnej

a) Kompetencje duchownego. Duchowny, czyli duszpasterz ma względem kandydatów do zawarcia małżeństwa konkordatowego spełnić obowiązek informatora o treści przepisów prawa polskiego (art. 62a ustawy o a.s.c. ustawy z dnia 24 lipca 1998 r.). Konferencja Episkopatu Polski w instrukcji z 22 października 1998 r. „dotyczącej małżeństwa konkordatowego” zobowiązuje nupturientów, aby zgłosili się do właściwego urzędu parafialnego na trzy

miesiące przed planowaną datą zawarcia małżeństwa kanonicznego, w celu dopełnienia „formalności wymaganych przez prawo kościelne (tak jak dotychczas) oraz formalności związanych z uzyskaniem skutków cywilnych planowanego małżeństwa kanonicznego” (nr 11).

Duchowny ma obowiązek poinformować nupturientów o treści podstawowych przepisów prawa polskiego, dotyczących zawarcia małżeństwa i jego skutków (nr 12) poprzez zapoznanie ich z art. 1, art. 8 i art. 23 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

b) Kompetencje kierownika u.s.c. W związku z przygotowaniem do zawarcia małżeństwa konkordatowego ustawa powierza szerokie kompetencje kierownikowi u.s.c. Obejmują one:

- udzielenie osobom zamierzającym zawrzeć małżeństwo pouczenia o doniosłości związku małżeńskiego, i poinformowanie ich o przepisach regulujących prawa i obowiązki małżonków, o nazwisku małżonków i ich dzieci (art. 3 § 3 k. r. o.);

- przeprowadzenie czynności zmierzających do ustalenia stanu wolnego kandydatów do zawarcia małżeństwa oraz braku innych przeszkód przewidzianych przez prawo polskie (art. 3 k. r. o.).

- wydanie osobom zamierzającym zawrzeć małżeństwo w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 zaświadczenia stwierdzającego brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa oraz treść i datę złożonych przed nim oświadczeń w sprawie nazwisk przyszłych małżonków i ich dzieci (art. 4 k. r. o.). Zaświadczenie to traci moc po upływie trzech miesięcy od dnia jego wydania.

- wydający takie zaświadczenie kierownik urzędu stanu cywilnego ma poinformować strony o dalszych czynnościach koniecznych do zawarcia małżeństwa (§ 3).

Gdyby w późniejszym czasie ujawnione zostało, iż w chwili zawarcia małżeństwa (tj. w chwili złożenia oświadczeń określonych w art. 2 k. r. o.) istniała przewidziana przez prawo polskie okoliczność wyłączająca zawarcie małżeństwa, wówczas małżeństwo cywilne podlegać będzie unieważnieniu. Gdyby zaś oświadczenia co do woli uzyskania skutków cywilnych zostały złożone bez okazania duchownemu zaświadczenia określonego w art. 4¹ k. r. o., wówczas niemożliwe będzie sporządzenie przez kierownika urzędu stanu cywilnego aktu małżeństwa.

Jeżeli nupturienci nie okażą duchownemu takiego zaświadczenia wydanego przez kierownika u.s.c., duchowny nie będzie mógł przyjąć od nich oświadczeń przewidzianych w art. 1 § 2 k. r. o., a tym samym strony nie będą mogły zawrzeć małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi.

1.1.2. Kompetencje w niebezpieczeństwie śmierci

Ustawa z 24 lipca 1998 r. przewiduje możliwość zawarcia małżeństwa konkordatowego bez zaświadczenia kierownika u.s.c., ale tylko w razie zaistnienia niebezpieczeństwa śmierci po stronie jednego z nupturientów (art. 9 § 2 k. r. o.).

Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski z 22 października 1998 r. zobowiązuje duchownego, obecnego przy zawarciu takiego małżeństwa, do sporządzenia *Zaświadczenia o zawarciu małżeństwa* według odpowiedniego formularza (nr 26).

1.2. Okoliczności wyłączające zawarcie małżeństwa

Art. 10, ust. 1 konkordatu stawia warunek, aby między osobami zawierającymi małżeństwo ze skutkami cywilnymi nie było przeszkód przewidzianych w prawie polskim. Przy okazji nowelizacji k. r. o. podjęto więc kwestię określenia okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa z punktu widzenia wymogów prawa materialnego. Nowelizacja ta stała się konieczna z powodu pozostałego po komunizmie prymitywizmu polskiego prawa rodzinnego, polegającego na ignorowaniu wadliwości oświadczenia woli osób zawierających małżeństwo. Przy okazji ratyfikacji konkordatu dokonano więc zmian dotyczących wad oświadczenia woli osób zawierających małżeństwo oraz obniżenia granicy wieku do zawarcia małżeństwa.

W nowym prawie rodzinnym utrzymano zasadę wyczerpującego katalogu przeszkód nieważności małżeństwa (art. 17). Katalog ten – po uzupełnieniu go ustawą z 24 lipca 1998 r. – obejmuje następujące przeszkody:

1. nieosiągnięcie wymaganego wieku, tj. 18 lat przez mężczyznę i kobietę (art. 10 k. r. o.);
2. całkowite ubezwłasnowolnienie jednego lub obojga nupturientów (art. 11 § 1 k. r. o.);
3. choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy (art. 12 § 1 k. r. o.);
4. pokrewieństwo oraz powinowactwo (art. 14 § 1 k. r. o.);
5. istnienie między nupturientami stosunku przysposobienia (art. 15 § 1 k. r. o.);
6. istnienie stanu wyłączającego świadome wyrażenie woli przez osobę składającą oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński (nowa wersja art. 15, 1, § 1 pkt 1);
7. oświadczenie woli pod wpływem błędu co do tożsamości drugiej strony (art. 15, 1, § 1, pkt 2);

8. bezprawna groźba wywarta przez drugą osobę lub osobę trzecią (art. 15, 1, § 1 pkt 3).

9. pozostawanie w związku małżeńskim – bigamia (art. 13);

Ustawodawca polski nie dopuszcza unieważnienia małżeństwa z innych przyczyn, np. z powodu fikcyjnego oświadczenia woli zawarcia małżeństwa, wyrażenia zgody pod warunkiem.

Należy zauważyć, iż prawo kanoniczne przewiduje szerszy katalog przyczyn nieważności małżeństwa sakramentalnego (kan. 1073-1094).

2. Oświadczenie woli nupturientów dotyczące wywarcia skutków cywilnych

Drugim warunkiem uznania skutków cywilnych, jaki stawia art. 10, ust. 1, pkt 2, konkordatu oraz art. 1 § 2 ustawy z 24 lipca 1998 r., jest złożenie przez nupturientów przy zawieraniu małżeństwa kanonicznego „zgodnego oświadczenia woli dotyczącego wywarcia takich skutków”. Wprowadzenie takiego wymogu złożenia przez nupturientów dodatkowego – w stosunku do oświadczenia w sprawie zawarcia małżeństwa kanonicznego – „oświadczenia woli w celu uzyskania skutków cywilnych” jest oryginalnym elementem konkordatu polskiego. Inne konkordaty, które gwarantują uznanie skutków cywilnych małżeństwom zawartym w formie kanonicznej, takiego warunku nie znają⁸.

2.1. Konieczność dodatkowego oświadczenia woli

Postawienie w art. 10, ust.1 konkordatu wymogu złożenia przez nupturientów oświadczenia woli co do wywarcia skutków cywilnych wzbudziło dyskusję, a nawet bezpodstawne zarzuty, np. iż warunek ten spowoduje powstanie związków bigamicznych. Taki zarzut jest następstwem zastosowania wadliwej interpretacji funkcjonalnej. W rzeczywistości taka możliwość zaistniała w 1989 r., gdy ustawa o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego zniósła zakaz zawierania małżeństwa w formie wyznaniowej bez uprzedniego zawarcia ślubu cywilnego (art. 74, ust. 12). Natomiast regulacja, jaką wprowadza konkordat polski, przyczynia się do ograniczania możliwości powstawania faktycznych związków bigamicznych, a nie do jej rozszerzenia⁹.

⁸ Por. K r u k o w s k i, dz. cyt., s. 177-180.

⁹ Por. K u g l a r z, Z o l l, dz. cyt., s. 60.

Za wprowadzeniem takiego wymogu dodatkowego oświadczenia woli w konkordacie polskim przemawia kilka argumentów.

Po pierwsze, pełniejsze aniżeli w innych konkordatach poszanowanie prawa osoby ludzkiej do wolności religijnej w życiu publicznym. Jest to konkretyzacja tej wolności w podjęciu swobodnej decyzji co do wyboru sposobu zawarcia małżeństwa. Zawarcie małżeństwa kanonicznego z zachowaniem warunków określonych w art. 10 konkordatu nie jest obligatoryjne, ale fakultatywne. Zawarcie małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi nie jest jedynym sposobem zawarcia małżeństwa cywilnego, ale jednym z dwóch.

Po drugie, postawienie takiego wymogu jest wyrazem troski duszpasterskiej Kościoła o interes duchowy tych wiernych, którzy znajdują się w szczególnej sytuacji, iż chcą zawrzeć małżeństwo kanoniczne i nie są dotknięci jakkolwiek przeszkodą wynikającą z prawa kanonicznego, ale nie mogą zawrzeć małżeństwa cywilnego z powodu zaistnienia innej przeszkody.

Należy zauważyć, iż w myśl art. 10 konkordatu warunkiem uzyskania skutków cywilnych jest „zgodne oświadczenie woli obojga” zainteresowanych małżonków. Nie wystarczy więc oświadczenie złożone tylko przez jednego z nupturientów nawet za wiedzą drugiej strony, bądź za jej tylko domyślną zgodą. W sytuacji, w której małżonkowie nie złożą zgodnego oświadczenia aktu woli, iż chcą zawrzeć małżeństwo w formie kanonicznej ze skutkami cywilnymi, małżeństwo ich nie będzie rodzić skutków cywilnych, ale tylko kościelne.

Nie ulega wątpliwości, że osoby, które chcą zawrzeć małżeństwo kanoniczne bez skutków cywilnych, same stawiają się w niekorzystnej sytuacji. Dlatego Kościół katolicki, biorąc pod uwagę dobro małżonków, dąży do tego, aby osoby, które zawierają małżeństwo kanoniczne, były związane również małżeństwem cywilnym. W związku z tym Konferencja Episkopatu Polski w dniu 4 czerwca 1998 r. postanowiła, iż:

– „Wierni Kościoła Katolickiego w Polsce zawierający małżeństwo kanoniczne, mają obowiązek uzyskania dla niego skutków cywilnych, zapewnionych w Konkordacie.

– Bez zgody Ordynariusza miejsca nie wolno zatem asystować przy małżeństwach nupturientów, którzy nie chcą, by ich małżeństwo wywierało skutki w prawie polskim.

– Ordynariusz miejsca może zezwolić na zawarcie małżeństwa bez skutków cywilnych tylko w wyjątkowych przypadkach z ważnych powodów pastoralnych (por. kan. 1071, § 1, n. 2 KPK)”.

Duszpasterz powinien więc zachęcić wiernych zamierzających zawrzeć małżeństwo kanoniczne, aby ich związek miał skutki także cywilne. W takiej

sytuacji, w której osoby nie mogą zawrzeć małżeństwa cywilnego z powodu zaistnienia przeszkody cywilnej, np. nieukończenie 18 roku życia, duszpasterz nie może asystować przy zawarciu przez nich małżeństwa kanonicznego bez zezwolenia ordynariusza miejsca (kan. 1071, § 1, n. 2). Proboszcz winien „przedstawić sprawę ordynariuszowi miejsca, podając powody takiej decyzji nupturientów, celem uzyskania stosowanej zgody. Podobnie należy postąpić, jeżeli narzeczeni przyrzekają, że skutki cywilne dla swojego małżeństwa kanonicznego chcą uzyskać przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego dopiero po zawarciu małżeństwa w Kościele” (nr 6 instrukcji).

2.2. Moment złożenia oświadczenia woli

Następnie powstaje kwestia określenia momentu, w którym osoby zawierające małżeństwo konkordatowe mają złożyć oświadczenie w sprawie uzyskania skutków cywilnych, tzn.: czy przed ślubem kościelnym, czy bezpośrednio po ślubie? Konkordat nie określa bowiem tego momentu.

Ustawa z 24 lipca 1998 r. w art. 1 § 2 stanowi, iż:

„Małżeństwo zostaje [...] zawarte, gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu Kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu [...]”.

Należy więc wnioskować, iż oświadczenie nupturientów w sprawie uzyskania skutków cywilnych ma być złożone w momencie sporządzania aktu zawarcia małżeństwa kanonicznego.

Konferencja Episkopatu Polski w instrukcji z 22 października 1998 r. wyrażnie postanawia, aby nupturienti swoje oświadczenie wyrazili „bezpośrednio przed celebracją małżeństwa” (nr 19).

2.3. Forma oświadczenia woli co do uzyskania skutków cywilnych

Ustawa z 24 lipca 1998 r. stawia wymóg, aby oświadczenie woli nupturientów w celu uzyskania skutków cywilnych zostało sporządzone w formie dokumentu. Oświadczenie to powinno być złożone na piśmie i potwierdzone podpisami obojga małżonków, duchownego i dwóch świadków zwykłych (art. 8, § 2).

Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski z 22 października w nr 19 nakazuje, aby oświadczenie to zostało przez nupturientów wyrażone w obecności świadków i wobec duchownego, który będzie asystował przy zawieraniu małżeństwa. Oświadczenie to ma być sporządzone na formularzu zatytułowanym: *Zaświadczenie o zawarciu małżeństwa*, który podpisują nupturienti,

świadkowie i kapłan asystujący przy zawieraniu małżeństwa, na wszystkich trzech egzemplarzach. Przy tym duchowny ma złożyć swój podpis dopiero po zawarciu małżeństwa konkordatowego.

3. WPIS DO AKT STANU CYWILNEGO

Trzecim wymogiem do uzyskania skutków cywilnych przez małżeństwa kanoniczne jest dokonanie odpowiedniego wpisu do rejestru a.s.c., na podstawie przedłożonego zawiadomienia (art. 10, ust. 1, pkt 3 konkordatu). Dokładne określenie formalności, jakich należy w tym celu dokonać, konkordat pozostawia ustawodawcy polskiemu.

3.1. Podmiot obowiązku powiadomienia

Art. 10 konkordatu nie daje odpowiedzi na pytanie, kto ma powiadomić kierownika u.s.c. o zawarciu małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi. Ustawa z 24 lipca 1998 r. powierza w tej sprawie kompetencje duchownemu, w obecności którego został zawarty związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu Kościoła lub innego związku wyznaniowego i określa czynności, jakie ma on podjąć w celu zawiadomienia kierownika u.s.c. (art. 8, § 2-3 k. r. o). Szczegółowe zasady w tym przedmiocie zostały określone w aktach wykonawczych do ustawy z 24 lipca 1998 r.

Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji w obwieszczeniu z dnia 4 listopada 1998 r. (M.P. z 1998, nr 40, poz. 554) zamieścił „wykaz stanowisk, których zajmowanie upoważnia do sporządzenia zaświadczenia stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1, § 2 i 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Stanowiska te są następujące.

1. W Kościele Katolickim: ordynariusz miejsca, proboszcz, administrator parafii, wikariusz w zastępstwie proboszcza, duchowny w zastępstwie proboszcza.

2. W Polskim Autokefalicznym Kościele Prawosławnym: biskup, proboszcz, wikariusz z upoważnienia proboszcza;

3. W Kościele Ewangelicko-Augsburskim: biskup, proboszcz, administrator, wikariusz.

4. W Kościele Ewangelicko-Reformowanym: wszyscy ordynowani duchowni.

5. W Kościele Ewangelicko-Methodystycznym: pastor parafii;

6. W Kościele Chrześcijan Baptystów: prezbiter, kaznodzieja;

7. W Kościele Adwentystów Dnia Siódmego: duchowni starsi;
8. W Kościele Polsko-Katolickim: proboszcz, administrator parafii.
9. W Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich: rabin, podrabin;
10. W Kościele Starokatolickim Mariawitów: biskup naczelny, ordynariusz, biskup, proboszcz, administrator parafii.
11. W Kościele Zielonoświątkowym: prezbiter.

Tylko te zaświadczenia o zawarciu małżeństwa podlegającego prawu wewnętrznemu jednemu z wyżej wymienionych Kościołów lub Związków wyznaniowych wraz z oświadczeniem w sprawie uzyskania skutków cywilnych, które zostaną podpisane przez osoby sprawujące stanowiska wymienione w tym wykazie, będą stanowić podstawę sporządzenia aktu małżeństwa przez kierownika u.s.c.

Zaświadczenie zawarcia małżeństwa kanonicznego, wydane przez duchownego, które stanowi podstawę sporządzenia aktu małżeństwa cywilnego, ma być na odpowiednim formularzu, którego wzór zamieszczony został w rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich kontroli, przechowywania i zabezpieczenia oraz wzorów aktów stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów.

Konferencja Episkopatu Polski w instrukcji z dnia 22 października 1998 r. dokładnie określiła tryb postępowania duchownych Kościoła katolickiego przy sporządzaniu zaświadczenia o zawarciu małżeństwa konkordatowego. Należy zauważyć, iż instrukcja w trybie postępowania duchownego wyróżnia: (1) obowiązek sporządzenia „zaświadczenia” przez duchownego obecnego przy zawarciu małżeństwa kanonicznego i (2) obowiązek przekazania go kierownikowi u.s.c. w sytuacji zwyczajnej i w niebezpieczeństwie śmierci.

Odnosnie do trybu postępowania duchownego asystującego przy zawarciu małżeństwa według formy zwyczajnej, Konferencja Episkopatu Polski wyróżnia sytuacje w zależności od tego, czy duchowny asystuje przy zawarciu małżeństwa kanonicznego na mocy uprawnień wynikających z urzędu, czy na podstawie delegacji, czy też na podstawie licencji.

1. Duchowny asystujący przy zawarciu małżeństwa kanonicznego na mocy uprawnień wynikających z urzędu (proboszcz, administrator parafii, wikariusz parafii) względem swoich parafian osobiście sporządza zaświadczenie i przekazuje je kierownikowi u.s.c.

2. Duchowny asystujący przy zawieraniu małżeństwa na podstawie delegacji, otrzymanej od proboszcza lub ordynariusza miejscowego, ma obowiązek niezwłocznego sporządzenia trzech egzemplarzy *Zaświadczenia o zawarciu*

małżeństwa i przekazania ich proboszczowi parafii, od którego otrzymał delegację, który po ich podpisaniu przekaze jeden egzemplarz małżonkom, drugi do urzędu stanu cywilnego, właściwego ze względu na miejsce zawarcia małżeństwa, a trzeci zachowa w aktach parafii celem dokonania wpisu w księgach parafialnych (nr 23).

3. Duchowny asystujący przy zawieraniu małżeństwa na podstawie licencji w sytuacji, gdy nupturienti zawierają małżeństwo poza parafią własną w rozumieniu kan. 1110 KPK, otrzymuje dokumentację od proboszcza wystawiającego licencję do zawarcia małżeństwa poza własną parafią i zobowiązany jest do sporządzenia *Zaświadczenia o zawarciu małżeństwa* i do przesłania go właściwemu kierownikowi u.s.c.

4. Duchowny obecny przy zawarciu małżeństwa kanonicznego w razie niebezpieczeństwa śmierci grożącego przynajmniej jednemu z nupturientów, może asystować bez przedstawienia *Zaświadczenia o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa*, sporządzonego przez kierownika urzędu stanu cywilnego, ale nupturienti powinni złożyć wobec niego zapewnienie, że nie wiedzą o istnieniu okoliczności wyłączających zawarcie przez nich małżeństwa według przepisów prawa polskiego. Duchowny ów powinien sporządzić *Zaświadczenie o zawarciu małżeństwa* (nr 25).

3.2. Właściwy kierownik u.s.c.

Organem kompetentnym do sporządzenia aktu zawarcia małżeństwa konkordatowego jest właściwy kierownik u.s.c.

W ustawie z 24 lipca 1998 r. wprowadzono rozróżnienie między kompetencją kierownika u.s.c. do wydania zaświadczenia o braku przeszkód wyłączających zawarcie małżeństwa a kompetencją kierownika u.s.c. do sporządzenia aktu zawarcia małżeństwa. Podczas gdy do wydania zaświadczenia o braku przeszkód wyłączających zawarcie małżeństwa jest kompetentny kierownik u.s.c. miejsca zamieszkania jednego z małżonków, to do sporządzenia aktu małżeństwa konkordatowego właściwy jest kierownik u.s.c. miejsca zawarcia aktu małżeństwa, wybranego przez nupturientów. Inaczej mówiąc, jest to kierownik u.s.c. tego miejsca, w którym dokonano aktu zawarcia małżeństwa kanonicznego (art. 12, ust. 3 ustawy o a. s. c.).

3.3. Termin zawiadomienia o zawarciu małżeństwa kanonicznego

Innym istotnym warunkiem, postawionym w art. 10, ust. 1, pkt 3, konkordatu, jest termin, jaki ma upłynąć od dnia zawarcia małżeństwa kanonicznego do przesłania zawiadomienia do kierownika u.s.c.

Konkordat wyraźnie stanowi, iż wniosek zawiadamiający o zawarciu małżeństwa ma być przekazany do urzędu stanu cywilnego w terminie pięciu dni od daty zawarcia małżeństwa kanonicznego.

Termin pięciu dni jest terminem zawitym, którego samowolnie nie można przedłużać. W sytuacji nadzwyczajnej może on ulec przedłużeniu na czas trwania przeszkody (art. 8, § 3 ustawy). Pod pojęciem „siły wyższej” (sytuacji nadzwyczajnej) należy rozumieć zdarzenie, którego nie można było przewidzieć i któremu nie można było się oprzeć. Przez „siłę wyższą” należy zatem rozumieć poważną przyczynę uniemożliwiającą przesłanie takiego zawiadomienia, jak: śmierć lub ciężka choroba duchownego, odpowiedzialnego za nieprzekazanie takiego zawiadomienia w określonym czasie. W razie zaistnienia takiej przyczyny termin ten podlega przedłużeniu do czasu jej ustania. W razie przekazania zaświadczenia o zawarciu małżeństwa kanonicznego w terminie dłuższym od pięciu dni z powodu zaistnienia „siły wyższej”, należy wyjaśnić przyczynę tego opóźnienia.

3.4. Termin sporządzenia aktu małżeństwa cywilnego

Konkordat określił terminu, w jakim kierownik u.s.c. winien sporządzić akt zawarcia małżeństwa cywilnego, pozostawia ustawodawcy krajowemu. Art. 61a ust. 2 ustawy o a. s. c. z dnia 24 lipca 1998 r. ustala, iż „Akt małżeństwa sporządza się niezwłocznie, nie później niż w następnym dniu roboczym po dniu, w którym do urzędu stanu cywilnego nadeszły dokumenty określone w ust. 1. Jako datę zawarcia małżeństwa wpisuje się datę złożenia oświadczeń przewidzianych w art. 1, § 2 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (ust. 2).

3.5. Informacje o zawiadomieniu

Przedmiot regulacji w związku z wykonaniem art. 10 konkordatu obejmuje również informacje, jakie mają być zamieszczone w dokumencie zawiadamiającym urząd stanu cywilnego o zawarciu małżeństwa wobec duchownego w celu dokonania wpisu do rejestru małżeństw przez kierownika urzędu stanu cywilnego.

Według art. 8, § 2 ustawy z 24 lipca 1998 r., duchowny ma w tym dokumencie stwierdzić, iż w jego obecności nupturienti złożyli:

1. oświadczenia woli dotyczące zawarcia związku małżeńskiego podlegającego prawu wewnętrznemu Kościoła,
2. oświadczenia woli wywarcia skutków cywilnych zawieranego małżeństwa.

Zaświadczenie o tym fakcie wraz z treścią oświadczeń, jakie nupturienti złożyli wobec kierownika u.s.c. o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa (art. 8, § 1-2) i co do nazwiska stron i ich dzieci.

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 r. w art. 18 pkt 3 stanowi, iż „zaświadczenie to winno być sporządzone na formularzu określonym przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Podpisują je nupturienti, dwaj pełnoletni świadkowie i asystujący duchowny (art. 8, § 2 k. r. o.). Zaświadczenie to, jeśli chodzi o małżeństwo zawarte w Kościele katolickim, zawsze powinno być podpisane także przez proboszcza, administratora lub wikariusza parafii, na terenie której zostało zawarte małżeństwo (niezależnie od faktycznego miejsca ceremonii ślubnej: kościół parafialny, czy kościół rektoralny, zakonny, kaplica) oraz opatrzone okrągłą pieczęcią parafialną.

3.6. Sposób zawiadomienia

Konkordat nie określa sposobu zawiadomienia kierownika urzędu stanu cywilnego. Z natury rzeczy wynika, że zawiadomienie to może być przekazane przez posłańca lub drogą pocztową. Jeżeli duchowny wybrał tę drugą drogę, to zawiadomienie powinno być nadane w formie przesyłki poleconej. Art. 8, § 3 k. r. o. w wersji wpisanej do ustawy z 24 lipca 1998 r. w tej sprawie stanowi, iż: „[...] nadanie [zawiadomienia] jako przesyłki poleconej w polskim urzędzie pocztowym jest równoznaczne z przekazaniem do urzędu stanu cywilnego”. W przypadku przekazania zawiadomienia drogą pocztową decyduje data stempla pocztowego jej nadania. Obowiązkowo należy w aktach parafialnych zachować potwierdzenie odbioru bądź dowód nadania przesyłki poleconej. Może to być szczególnie potrzebne w razie zaginięcia przesyłki (art. 61a § 4 ustawy o a. s. c.).

3.7. Kontrola sądowa

Kierownik u.s.c. ma prawo odmówić wydania nupturientom zaświadczenia co do ich stanu wolnego, jak również sporządzenia aktu zawarcia małżeństwa

kanonicznego ze skutkami cywilnymi, jeżeli ma ku temu podstawy prawne i faktyczne. Ustawa z 24 lipca 1998 r. gwarantuje sądową kontrolę decyzji administracyjnej kierownika u.s.c. związanych z zawarciem małżeństwa, w tym decyzji związanych z zawarciem małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi (art. 7a, pkt 2 ustawy o a. s. c. w brzmieniu znowelizowanym ustawą z 24 lipca 1998 r.). Decyzja ta podlega zaskarżeniu w trybie zwykłego zaskarżenia decyzji administracyjnych.

IV. WALOR PRAWNY MAŁŻEŃSTWA KONKORDATOWEGO

Pod koniec rozważań pozostaje do wyjaśnienia problem, jaki jest walor prawny małżeństwa konkordatowego, czyli małżeństwa cywilnego zawartego w trybie określonym w art. 1 § 2 k. r. o. w wersji znowelizowanej ustawą z dnia 24 lipca 1998 r. Istota problemu polega na ustaleniu odpowiedzi na pytania: czy elementem konstytuującym małżeństwo cywilne zawarte w trybie przewidzianym w art. 1 § 2 k. r. o., jest zgodne oświadczenie woli nupturientów złożone wobec duchownego; czy jest nim także akt wpisu tego małżeństwa do rejestru cywilnego, sporządzony przez kierownika u.s.c. na podstawie zaświadczenia o zawarciu małżeństwa kanonicznego.

W celu wyjaśnienia tej kwestii należy wyróżnić dwa elementy:

1. szczególną czynność prawną, która dokonuje się w momencie zgodnego oświadczenia przez nupturientów swej woli zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi;
2. akt administracyjny, jakim jest akt woli kierownika u.s.c. jako przedstawiciela władzy państwowej – w momencie sporządzenia wpisu tej czynności do rejestru cywilnego.

W przypadku zawierania małżeństwa cywilnego w trybie określonym w art. 1, § 1 k. r. o. oba te elementy dokonują się w tym samym momencie. Natomiast w przypadku zawierania małżeństwa w trybie określonym w art. 1, § 2 k. r. o. elementy te dokonują się sukcesywnie w ciągu pewnego okresu.

Art. 10, ust. 1 konkordatu wyraźnie stanowi, że małżeństwo konkordatowe istnieje „od chwili zawarcia małżeństwa kanonicznego”, jeżeli zostaną spełnione trzy warunki, z których ostatnim jest dokonanie wpisu do akt stanu cywilnego na podstawie przedstawionego wniosku. Z tego wynika, że element konstytutywny małżeństwa cywilnego zawartego w trybie konkordatowym stanowią zgodne oświadczenia stron co do zawarcia małżeństwa kanonicznego

ze skutkami cywilnymi¹⁰. Jednak z woli ustawodawcy skuteczność tych oświadczeń w porządku cywilnym nie jest bezwzględna, gdyż pełny walor uzyskują dopiero z chwilą spełnienia się dwóch pozostałych warunków, jakimi są: brak przeszkód przewidzianych w prawie polskim oraz sporządzenie wpisu do akt stanu cywilnego.

Posługując się argumentem *a contrario* należy stwierdzić, iż w sytuacji, w której nie sporządzono aktu małżeństwa w u.s.c., małżeństwo konkordatowe ma być traktowane jako nieistniejące, czyli że skutki, jakie zaistniały w momencie złożenia przez nupturientów zgodnych oświadczeń woli, przestają istnieć z powodu niespełnienia ostatniego z tych warunków, jakim jest wpis do rejestru cywilnego na podstawie zawiadomienia o zawarciu małżeństwa kanonicznego, dostarczonego w terminie zawitym pięciu dni. Z takiej konstrukcji wynika, iż niesporządzenie aktu zawarcia małżeństwa w określonym terminie jest warunkiem unicestwiającym (*conditio dissolutiva*) małżeństwo konkordatowe w porządku państwowym. Dopiero wpis zawartego małżeństwa konkordatowego do akt stanu cywilnego nadaje mu pełny walor prawny.

CONTRACTING A CANON MARRIAGE WITH CIVIL CONSEQUENCES
(ART. 10 OF THE CONCORDAT BETWEEN THE HOLY SEE
AND THE POLISH REPUBLIC)

S u m m a r y

The institution of recognising civil consequences of the canon marriage is a significantly new element introduced into Polish law by article 10 of the Concordat. The Concordat norm concerning this matter is not suitable for immediate application. In Art. 10, passage 6, the state side obliged itself to introduce proper changes into Polish law. In order to fulfil this obligation, after ratification of the Concordat the law of 24 July 1998 was passed about changing the laws: Family and Protective Code, Family Procedure Code, the law concerning registrar's office files, the law concerning the relation of the State to the Catholic Church in the Polish Republic and some other laws (Dziennik Ustaw [official gazette announcing current legislation], 1998, No. 17, p. 757) as well as the decree of the Minister of Internal Affairs and Administration of 26 October 1998 (Dziennik Ustaw, 1998, No. 136, p. 884. To Article 10, passage 1 of the Concordat a general rule was added, "From the moment of its contracting, a canon marriage has the same consequences as contracting marriage according to Polish law". This rule is not

¹⁰ A. Mączyński, *Skutki cywilne małżeństwa kanonicznego w świetle Konkordatu i prawa polskiego*, w: *Konkordat 1993. Dar i zadanie dla Kościoła i Polski*, red. J. Dyduch, Kraków 1998, s. 33.

a categorical, but a hypothetical one, as its application is dependent on meeting three conditions:

if the spouses make a unanimous declaration of their will in the presence of a priest that it is their wish that their marriage has civil consequences;

if there are no obstacles between the spouses that issue from Polish law. The law of 24 July 1998 obliges the sides to present to the priest a certificate from the registry that there are no obstacles of this kind between them and about what name they themselves and their children wish to bear. The certificate is to be issued by the Director of the Registry proper for the place where the nupturients live;

if an act of civil marriage is passed by the Director of the Registry proper for the place of contracting the canon marriage on the basis of a certificate sent to him by the priest within five days from contracting the canon marriage.

Translated by Tadeusz Karłowicz